

Дорошенко В. І., к. г. н., доцент, **Осіпчук І. О.**, асп.
*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: торговельна система, центри торговельного обслуговування, чинники, сільська місцевість

Вступ. Територіальна структура, пропорційність розвитку та розміщення галузей соціальної сфери є одним з пріоритетних напрямків досліджень суспільної географії в умовах соціально орієнтованої політики розвитку держави. Роздрібна торгівля, як складова соціальної сфери, є однією з найбільш динамічних галузей, що забезпечує процес кругообігу грошової маси. Тому для ефективного функціонування економіки регіону дуже важливим є раціональне і науково обґрунтоване розміщення закладів торговельного обслуговування населення різних форм власності як традиційних, так і сучасних видів, спрямування потоків внутрішнього товарообороту з урахуванням всіх факторів, що спричиняють вплив на їх ефективне функціонування. Територіальні диспропорції між розвитком галузей матеріального виробництва і сферою обслуговування населення, недостатньо ефективне функціонування галузей сфери обслуговування негативно впливають на соціально-економічні умови життєдіяльності основної продуктивної сили – населення, а також на темпи росту суспільного виробництва, ефективність функціонування економіки регіону і країни в цілому.

Постановка проблеми. Між окремими країнами, областями і навіть місцевостями існують нерівності у життєвих умовах, які можна звести до мінімуму. Метою суспільно-географічного вивчення торгівлі є дослідження відмінностей у рівнях розвитку торгівлі в регіонах, у тому числі в міських та сільських поселеннях, створення передумов високорозвиненої сфери торговельного обслуговування. Для цього необхідно дослідити структуру системи торговельного обслуговування населення адміністративної області та середовище, в якому вона формується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні положення територіальної організації внутрішньої торгівлі закладені І. Тюненом, В. Кристалером, Р. Девісом, А. Льошом та іншими вченими ще на початку ХХ століття. Значний внесок в дослідження систем просторової організації внутрішньої торгівлі зробили вітчизняні вчені такі як Д. Нікольський, В. Юрківський, І. Дудник, А. Мазаракі, Є. Воронова та інші.

Формулювання цілей статті. Головна ціль даної статті – виділити основні напрямки суспільно-географічних досліджень торговельного обслуговування населення адміністративної області.

Постановка завдання. Проаналізувати результати суспільно-географічного дослідження торговельного обслуговування населення Рівненської області, порівняти результати дослідження з теоретичними моделями торговельного обслуговування населення, зробити відповідні висновки.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, суспільно-географічне дослідження системи торговельного обслуговування населення вимагає комплексного підходу. В розрізі адміністративної області воно включає вивчення на базі основних закономірностей та принципів територіальної організації внутрішньої торгівлі: *чинників розміщення; територіальних особливостей розвитку і територіальної організації торгівлі у міських поселеннях та сільській місцевості; формування територіальної торговельної системи області і елементів територіальної структури торгівлі*, центрів торговельного обслуговування населення різних рангів і зон торговельного тяжіння [1, с.35 – 36].

Існує тісний взаємозв'язок у географічному дослідженні населення, торгівлі і споживання. Теоретичні основи цієї динамічної системи заклали В.Кристалер та А.Льош у 30-х рр. ХХ ст. Географія центральних місць В.Кристалера стала основою моделей територіального (просторового) функціонування обслуговування населення (і, насамперед, торговельного). Було встановлено сім рангів центральних місць. Центр кожного рангу формує свою зону обслуговування, а центри нижніх рангів потрапляють у зони впливу центрів торгівлі більш високих рангів. Формується ієрархічно багаторівнева чітко структурована система центральних місць з відповідною системою ієрархічно підпорядкованих їй взаємодіючих зон впливу [5, с.95].

Здавалося б, яке конструктивне значення має чи може мати теорія центральних місць для сучасної регіональної економіки, тим більше в умовах переходу до нових форм господарювання? Серед першочергових завдань соціально-економічного розвитку України - формування сучасної сфери послуг. Традиційний нормативний підхід, за яким кожний регіон знає свою "норму" на кожний вид послуг, аж ніяк не вичерпує проблему. Якою має бути система сфери послуг у регіоні, зокрема, якою повинна бути її раціональна й ефективна територіальна організація торгівлі? Теорія центральних місць повною мірою відповідає на ці запитання. Вона фіксує реальне існування центрів обслуговування різних рангів, різних рівнів. І систематику таких різнопорядкових центрів обслуговування потрібно розробити для кожного регіону, виходячи з його конкретних соціально-економічних умов [1, с.21].

В. Юрківський зазначає, що догматичний підхід до теорії "центральних місць" супроводжувався спробами деяких географів відшукати точну копію теоретичної моделі територіальної організації сфери послуг в реальній дійсності. Дослідження проводили на території Південної Німеччини, «Кукурудзяний пояс» США та ін. Проте їх намагання виявилися марними, оскільки в залежності від конкретних умов "сітка Кристалера" модифікується в безлічі варіантів і щоб їх зрозуміти, необхідно проаналізувати три складові: середовище – постачальник послуг – споживач [4, с. 13 – 14].

Розглянемо особливості формування системи торговельного обслуговування населення в межах адміністративної області на прикладі Рівненщини та співставимо результати з теоретичними моделями.

Для того щоб зрозуміти природу процесів, що відбуваються в сфері функціонування роздрібної торгівлі та торговельного обслуговування населення регіону, необхідно провести оцінку середовища, в якому вони формуються. Головними визначальними проявами такого середовища є чинники, які розрізняються за природою впливу, інтенсивністю, напрямом дії та іншими характеристиками.

Виділяють наступні групи чинників розвитку та розміщення торгівлі: виробничо-економічні, соціально-демографічні, транспортні, природно-кліматичні [3, с.22].

Нами було проаналізовано за допомогою кореляційного аналізу силу впливу більше ста показників, що спричиняють різний вплив на територіальну організацію торговельного обслуговування населення Рівненської області. Результати проведеної роботи наведено у таблиці 1.

Таблиця 1 – Групи чинників територіальної організації торговельного обслуговування населення Рівненської області за результатами кореляційного аналізу

Соціально-демографічні	<ol style="list-style-type: none"> 1. Щільність населення, осіб на 1 км.кв; 2. Міжрегіональна міграція, число вибулих; 3. Міжрегіональна міграція, число прибулих; 4. Кількість населення, тис. Осіб; 5. Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць, осіб; 6. Міждержавна міграція, число вибулих; 7. Кількість зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, тис.; 8. Рівень урбанізації, %; 9. Частка населення у працездатному віці, %
Виробничо-економічні	<ol style="list-style-type: none"> 1. Обсяги послуг, наданих населенню, тис.грн; 2. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ; 3. Середньорічна кількість найманих працівників, тис.; 4. Обсяги реалізованої продукції промисловості (у діючих цінах), тис.грн; 5. Кількість сімей, яким призначено субсидії на оплату житлово-комунальних послуг; 6. Обсяги реалізованої продукції промисловості та сільського господарства (у діючих цінах), тис.грн;
Транспортні	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вантажооборот автомобільного транспорту, млн. ткм; 2. Перевезено пасажирів автомобільним транспортом, тис.; 3. Пасажирооборот автомобільного транспорту, млн. пас.км;

Територіальні особливості розвитку і територіальної організації торгівлі у міських поселеннях та сільській місцевості. Історично так склалося, що в сільській місцевості рівень розвитку торгівлі завжди суттєво був нижчим, ніж у містах. Загальні закономірності просторового розміщення торгівлі в сільській місцевості часто проявляються рельєфніше, ніж у містах. Це пов'язано з тим, що центрами торговельного обслуговування в сільських районах виступають окремі населені пункти. Одночасно територіальна організація торговельного обслуговування, яка базується на існуючих формах сільського розселення, неминуче має пристосовуватись до їх особливостей: незначної людності поселень порівняно з містами, існуючими тенденціями демографічного розвитку (старіння населення, депопуляція поселень), низької

щільності населення в поєднанні з дисперсним розселенням, значно більших зон та радіусів обслуговування торговельними точками, недостатнього економічного і виробничого потенціалу, слабкого, а інколи і зовсім відсутнього, транспортного сполучення з сусідніми містами, в цілому нижчу купівельну спроможність сільських жителів, відсутність економічної мотивації з боку власників з розміщення більшості сучасних торговельних закладів на селі тощо.

Для того щоб проаналізувати рівень торговельного обслуговування сільського населення необхідно вивчити ряд показників, що якомога повніше характеризують ситуацію. На нашу думку, це можуть бути такі показники:

- рівень навантаження населення на один магазин, оскільки даний показник найбільш повно характеризує рівень доступності закладів торгівлі для населення;
- частка населення в селах області, де відсутні заклади роздрібної торгівлі, оскільки існує ряд сільських населених пунктів, де заклади роздрібної торгівлі відсутні взагалі і людність таких населених пунктів може складати до 600 осіб;
- частка населення в селах області з низьким навантаженням на заклади роздрібної торгівлі, тому що на противагу попередньому показнику, існують села з гарним забезпеченням населення торговельними послугами і тут на один магазин може припадати від 20 осіб;
- забезпеченість сільського населення торговельними площами – це загальноприйнятий показник в дослідженнях роздрібної торгівлі, що вказує на якість торговельного забезпечення населення.

Так, в Рівненській області в середньому на один заклад роздрібної торгівлі в припадає 155 жителів: 187 жителів у сільській місцевості та 130 жителів у міських поселеннях (зокрема, у Рівному – 170 осіб, а для решти міських поселень цей показник складає 105 осіб). У сільській місцевості найвище навантаження на один заклад спостерігається в Здолбунівському районі (понад 300 осіб), а найнижче – у Демидівському (до 140 осіб).

Більше відрізняється структураторговельної мережі в сільській місцевості та міських поселеннях. В Рівненській області за основною спеціалізацією магазини розподіляються досить рівномірно – 31% припадає на продовольчі, 36% - на непродовольчі та 33% - на магазини змішаного асортименту. Проте, по території області спостерігаються інші пропорції – так, в сільській місцевості близько 60% припадає на магазини змішаного асортименту, 30% на продовольчі та близько 10% на непродовольчі. В міських населених пунктах в структурі переважають непродовольчі магазини (біля 60%), 30% - продовольчі та біля 10% - змішані. Існує залежність: чим вища людність поселення, тим більше закладів роздрібної торгівлі в ньому, а чим більше в селі закладів роздрібної торгівлі, тим вища частка непродовольчих магазинів в їх структурі. Адже переважну більшість закладів торгівлі в селах представляють заклади роздрібної торгівлі товарами повсякденного попиту, що часто поєднують риси закладів громадського харчування. Така ситуація є типовою для низових ієрархічних ланок мережі закладів обслуговування.

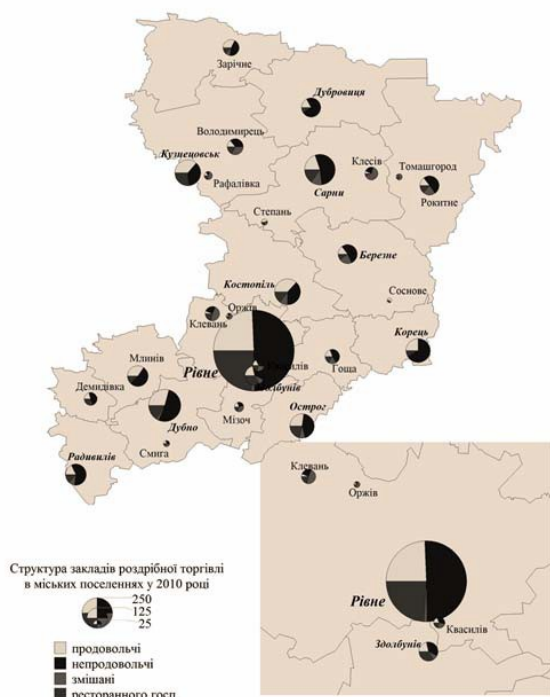

Рис.1 – Торговельна мережа в міських поселеннях Рівненської області

Рис.2 – Взаємозалежність частки непродовольчих магазинів та кількості роздрібних торговельних закладів в Рівненській області

Протягом останніх років в Україні швидко розвиваються мережі великих магазинів самообслуговування – маркетів, супермаркетів, гіпермаркетів. Як правило місце їх дислокації тяжіє до місць високої концентрації населення чи значних потоків споживачів. Особливістю таких магазинів є високі показники товарообороту, тому їх власники є юридичні особи – великі підприємства, часто з іноземним капіталом. Невеликі магазини самообслуговування (маркети, міні-маркети) відкривають споживчі спілки та приватні підприємці, як правило, в районних центрах чи великих селах.

Територіальна торговельна система області і елементи територіальної структури торгівлі. На теоретичному рівні в межах області можна говорити про формування обласної торговельної системи з такими елементами функціонально-територіальної структури: 1) торговельні пункти (первинного, внутрішньогосподарського, міжгосподарського обслуговування); 2) торговельні центри (внутрішньогосподарського, міжгосподарського (кущового) і районного обслуговування); 3) торговельні вузли (міжрайонного та обласного обслуговування). У міру ускладнення (від елементарних торговельних пунктів у найменших селах і хуторах з часто відсутніми стаціонарними закладами торгівлі до обласних центрів з повним набором підприємств торгівлі всіх типів і частоти попиту) кількість їх відповідно

зменшується. Так, скажімо, в Рівненській області існує біля 1000 торговельних пунктів та лише 3 торговельних вузли; в Хмельницькій області відповідно 1417 торговельних пунктів та 4 торговельні вузли. Таким чином, можна простежити певні закономірності щодо кількості центрів обслуговування населення певного рангу.

Таблиця 2 – Структура торговельної системи області

Елементи територіальної структури	Зона впливу, (тис осіб)	Площа території зони впливу, (тис км.кв)	Середній радіус впливу центру, (км)
I. Торговельні пункти			
первинні	0,1 – 0,3	0,05 – 0,10	1 – 2
внутрішньогосподарські	0,3 – 1,0	0,10 – 0,15	2 – 3
міжгосподарські (кушові)	1,0 – 3,0	0,15 – 0,20	3 – 5
II. Торговельні центри			
внутрішньогосподарські	0,3 – 3,0	0,15 – 0,30	2 – 5
міжгосподарські (кушові)	3,0 – 15,0	0,30 – 0,50	5 – 10
районні	15,0 – 50,0	0,50 – 1,00	10 – 25
III. Торговельні вузли			
міжрайонні	50 – 500	1,00 – 5,00	25 – 50
обласні	500 – 1500	5,0 – 20,0	50 – 100

В процесі дослідження на території Рівненської області можна виділити:

- три вузли торговельного обслуговування населення – **обласний** (місто Рівне) та два **міжрайонних** (м.Дубно та м.Сарни);
- двадцять шість центрів, куди увійшло п'ятнадцять **районних** (потужні (2), середні (9), малопотужні (4)), що в основному представлені районними центрами, три **кушових** та вісім **внутрішньогосподарських**, що в основному складають смт та села, частина з яких раніше були райцентрами (зокрема, с.Деражне, с.Тучин, с.В.Межиричі);
- торговельні пункти різних рівнів, що формують територіальну структуру торговельних систем адміністративних районів.

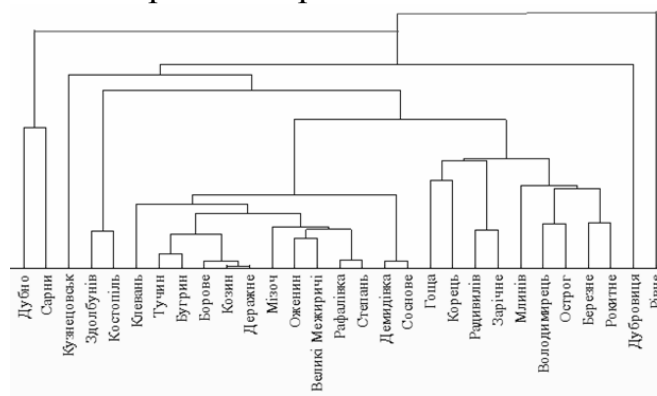

Рис. 3 – Результати кластерного аналізу центрів торговельного обслуговування населення Рівненської області

Результати аналізу структури системи торговельного обслуговування населення Рівненської області – типізація та ієрархія центрів торговельного обслуговування населення, що були отримані на основі 7 показників (середнього та максимального радіусу дії, площі зони впливу, кількості населених пунктів в її межах, загальної кількості населення та сільського

населення, потужності роздрібної торговельної мережі) підтвердили достовірність даної теоретичної моделі.

Для більшої впевненості ми вирішили перевірити об'єктивність нашої типізації шляхом проведення кластерного аналізу на основі тих же 7 показників.

Проаналізувавши структуру торговельної системи в розрізі адміністративних районів Рівненської області ми дійшли висновків, що побудова ієрархії торговельних центрів відбувається за певними закономірностями. Тобто в кожному адміністративному районі між кількістю торговельних вузлів, торговельних центрів, кущових та інших торговельних пунктів існує взаємозалежність. Проте, варіація цих пропорцій залежить від особливостей системи розселення – зокрема, від густоти поселенської мережі.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, система торговельного обслуговування населення Рівненської області розвивається відповідно до основних закономірностей територіальної організації сфери послуг. Результати дослідження підтвердили дієвість теоретичних моделей територіальної організації торговельного обслуговування населення і практичних результатів у вигляді ієрархічної структури центрів торговельного обслуговування населення Рівненської області (рис. 4).

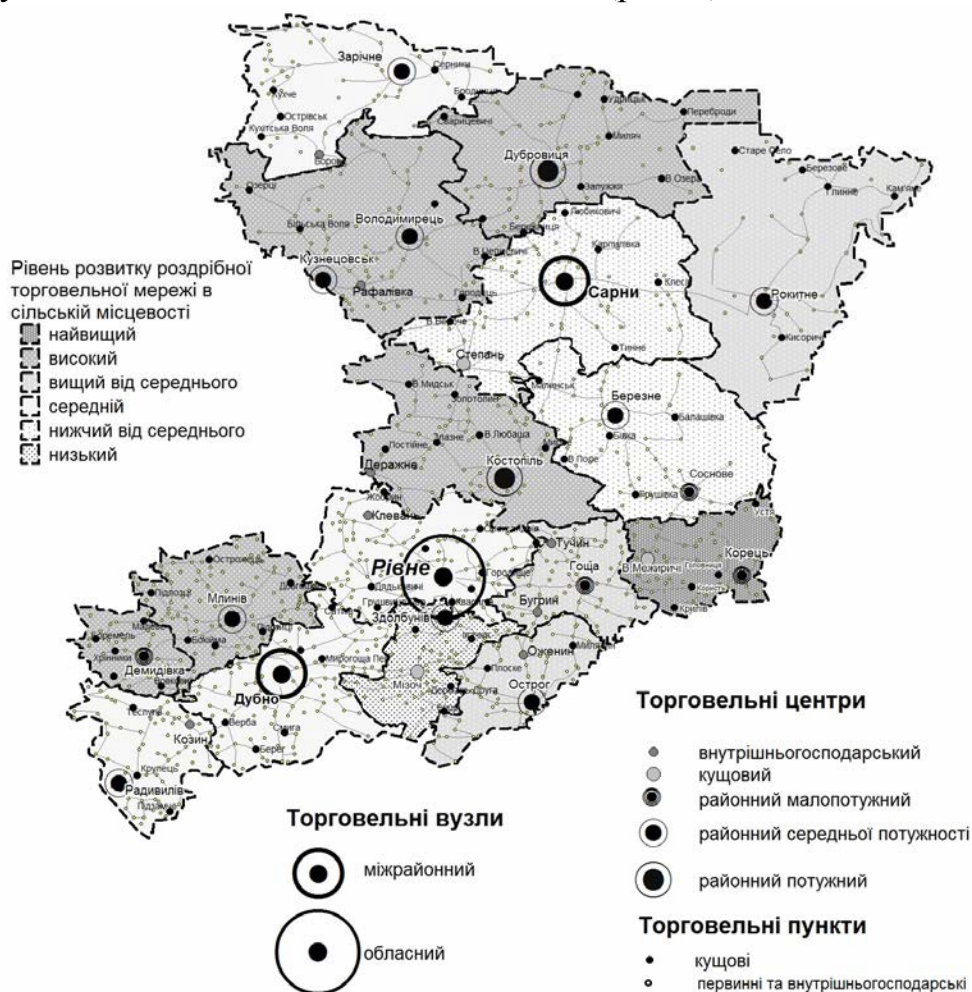

Рис. 4 – Територіальна структура системи торговельного обслуговування населення Рівненської області

Список літератури

1. *Дорошенко В. І.* Географія внутрішньої торгівлі / В. І. Дорошенко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. – 101 с.; 2. *Дудник І. М.* Територіальна організація послуг. Курс лекцій / І. М. Дудник. – Полтава : ПІБ МНТУ, 2002. – 100 с. 3. *Мазараки А. А.* Сучасні проблеми регіонального розвитку торгівлі / А. А. Мазараки. – К., 1994. – 214 с. 4. *Юрковський В. М.* Географія сфери обслуговування / В. М. Юрковський. – К.: УМК ВО, 1989. – 92 с; 5. *Dawson J. A.* Retail geography / J.A.Dawson. – Taylor & Francis, 1980. – 248 p.

***Дорошенко В. І., Осипчук І. О.* Суспільно-географічні аспекти вивчення торговельного обслуговування населення адміністративної області.** Розглянуто основні підходи суспільної географії щодо дослідження торговельного обслуговування населення в розрізі адміністративної області та особливості формування системи торговельного обслуговування населення Рівненської області.

Ключові слова: торговельна система, центри торговельного обслуговування, чинники, сільська місцевість.

***Дорошенко В. И., Осипчук И. О.* Общественно-географические аспекты изучения торгового обслуживания населения административной области.** Рассмотрены основные подходы общественной географии по исследованию торгового обслуживания населения в разрезе административной области и особенности формирования системы торгового обслуживания населения Ровенской области.

Ключевые слова: торговая система, центры торгового обслуживания, факторы, сельская местность.

***Doroshenko V. I., Osipchuk I. O.* Social Geographical Approaches to the Study of Trade Services for Population of an Administrative Region.** The main approaches of social geography studies on trade services for population in the context of an administrative region and especially the formation of system of trade services for Population in Rivne region.

Keywords: trading system, trade service centers, factors, countryside.

Надійшла до редколегії 12.02.2013